

Minden egykori székely széknek megvolt a saját közbirtokossága, így Marosszéknek is. E szerény dolgozatban szeretném bemutatni a Marosszéki Havasok Közbirtokosságát. Korabeli okiratokban a következő megnevezései találhatóak: *Székhavas, Székhavasa, Marosszék Közhavasa, Ősi-Marosszék Havasbirtokossága, Ősi-Marosszéki Közbirtokosság, Ősi-Marosszéki Közbirtokossági Havasok*. Az 1876. évtől: *Ősi Marosszék területén fekvő havasok székely nemes közbirtokossági szövetkezete*, cégjegye pedig: *Maros-Széki Havasok Székely Birtokossága*. Majd 1898-tól *Ősi Marosszék Havas Birtokossága*, amit rövidítve *Ős-Marosszéki* néven ismertek és emlegetnek még napjainkban is az idősebbek.

Közbirtokossági megnevezésénél fogva úgy tűnik, hogy a volt Marosszék 127 (majd 130) faluközösségének közös tulajdonát képezte. A valóságban viszont azon jogközösségek jobbágysai és zsellérei nem voltak e köztulajdon hasznélvezői, mert annak részesei csak a nemesség és a szabad székelyek voltak.

Miután szövetkezetté nyilvánították (1876-1898-as évek között), főképpen 19 főúri és nemesi család birtokolta. Majd az 1898. évtől Maros-Torda vármegye, mint Marosszék jogutódja, közvetlen ellenőrzése alá került — mint vármegyei közös birtok —, és ekkor készült el “Maros-Torda vármegye Szabályrendelete a kezelése alatt álló Ősi Marosszéki havasi javak kezelése tárgyában” címmel ellátott alapszabályzat, melynek I. pontja leszögezi: “Maros-Torda vármegye kezelése alatt álló, a volt Marosszék 127 községe közösségének tulajdonát képező erdő és legelő területek, valamint egyéb székhez tartozó ingatlanok, mint feloszthatatlan közvagyon kezelendő, és azok jövedelmei a volt Marosszék 127 község közössége kulturális érdekeit támogató és előmozdító célokra fordíthatnak”.

A fenti szabályrendelet meghatározza, hogy a havasi javak kezelésére megalakul az “Ősi Marosszéki havasi javak marostordamegyei Erdőgondnoksága Szovátán”, amelynek körbélyegzőjén ez állt: *Ősi-Marosszék Havas Birtokossága*. A vármegyénél a javak kezelése az alispán hatáskörébe tartozott, a következő fejlécbélyegzővel: *Maros-Torda vármegye alispánja, mint Ős-Marosszék 127 községe egyeteme, illetve közössége tulajdonát képező havasbirtok belső kezelője Marosvásárhely¹*.

Az 1895. évi összeírás szerint a birtokosság havasainak összterülete 15.625 kh volt, két megoszlásban: a) *Székhavasán* 15.235 kh, melyből erdős terület 12.939, erdőtisztás 146, legelő 1.882, ház, kert és fűrésztelep telek 11, terméketlen (utak, patakok) 257 kh : b) *Iszujkán* 390 kh, melyből erdősterület 264, legelő 121 és terméketlen 5 kh volt. Az összterület 87 %-át erdő borította.

melynek háromnegyede lomblevelű, főként bükkerdő, és egynegyede volt a fenyves².

E havasi gazdaságot annakidején a szék ülésain választott felügyelők (*inspectorok*) vezették és kezelték, a szék által jóváhagyott szabályzatok szerint. Azok mellé *plójások*nak nevezett fizetéses havasöröket alkalmaztak, a székhavas birtokhatárainak, erdőinek, legelőinek, vadállományának és halászható vizeinek megőrzésére.

Egy rendszeresebb szabályzat az 1772. évvel kezdődött sorozatos ellenőrzések utáni intézkedésekkel lépett életbe, mert annakelőtte igen célszerűtlenül gazdálkodtak. Az erdőlési, legeltetési és makkoltatási taksákat jórészt öncélokra használták, egyes tisztségviselők elsikkasztották. Sőt 1772 előtti időben egyesek bizonyos használatok után semmiféle taksát nem fizettek, miszerint beigazolódott azon igazság, hogy “amit sokan kezelnek, senki sem gondolja”.

A közeli falvak: Szováta, Sóvárád, Nyárádmagyarós, Torboszló és Abód látván eme visszaéléseket, 1778. augusztus 6-án panaszt tettek a széki táblához, minekutána többszöri vizsgálatot folytattak, s az 1797. évi ilyen szerű vizsgálat alkalmával új felügyelői szabályzatot dolgoztak ki, amit majd csak 1806-ban hagytak jóvá. Ebben részletesen meghatározták az erdőhasználati díjszabásokat fanemenként és választékonként, úgyszintén a legeltetési és makkoltatási taksát az állatok három korcsoportja szerint.

Érdemes tudni, hogy a székhavas területén annakidején a következő, önállóan elhatárolt legelők voltak, amelyek nagy részét bérlők legeltették: *Illyés mezeje, Kápolnamező, Istvánbérce, Kopasz, Sebesfő, Hevederfenyő, Cserepeskő, Kaca, Síkbérc, Leveleskonyha, Alsó-Síkmező, Tekenős hely, Cseretető, Székhavas és Iszujka* nevezetű, amelyeken az 1792. év nyarán példának okáért, a huszonöt közeli faluból 15 nyájban 8075 darab juh, 6 csordában 691 darab szarvasmarha és ló, valamint 4 kondában 316 darab sertés legelt és makkolt tavasztól késő őszig. A legelők összterülete 2003 kh, azaz 1156 hektár volt, ami a havasbirtok területének 12 %-át képezte³.

Az új szabályzat bevezetése után évről évre nőtt a Székhavas jövedelme. Pár év alatt az 1772. év előtti átlagnak a négy-ötszörösét is elérte. Ezt egyre jobban tetőzte a fakitermelés bővítése, amint az kiténik egy 1778. március 16-i jegyzőkönyv rövid tárgykivonatából, miszerint “Az első fűrészmalom keletkezése indokoltatik”. Föl is építették az első fűrészmalmot, amiről egy 1782. április 27-i leltári bejegyzésből értesülünk⁴. Aránylag elég későn, hiszen a hazai első fűrészmalom 1428-ban jelent meg; a 16. században pedig már sok fűrészmalom működött országszerte⁵, 1568-ban már a Felső-Maros

mentén is létezett⁶. A 19. század első felében még két fűrészmalmot építettek a Székhasván, sajnos azok tevékenységéről semmiféle nyilvántartás nem maradt ránk⁷. Ugyanezt tudjuk meg a már hivatkozott másik korabeli forrásból is, hogy "... a Széknek több fűrészmalma is volt, de jövedelmét nem mutatták ki". Mindamellett a Székhasva jövedelme évről évre gyarapodott, amit közhasznú célokra fordítottak: eleinte a Szék házára, majd a Széket illető katonai laktanyákra, később a közhidakra, 1831-ben a Székház szükségleteire, azután a rabokra, a Szék újoncaira, valamint "a felséges fejedelemnek adott *illuminációra*", 1845-ben a makfalvi székely iskolára. A következő években "segélyt nyertek belőle a Mező-bándi, Mező-madarasi és kibédi akkor tervezett kiseddóvodák".

Az elért eredmények még többre kötelezték a Székhasva vezetőségét, mert 1827-ben tervbe vették egy hamuzsírfozó létesítését, egy üvegcső és egy papirosmalom építését, a görgényszentimrei papirosmalom mintájára. Sajnos ezek csak tervek maradtak, s még annyira sem jutottak, a görgényi uradalom által a kor szokásjoga szerint elzálogosító vásárlással, vagyis meghatározott összeget visszavásárolható módon megszerzett Szakadát környéki bükkerdőket és az odaépített hamuzsírgyárral visszaválthatták volna, aminek térítési árát talán a közhavas két évi jövedelme is fedezte volna⁸. Egy 1845. december 9-i keltezésű okirat szerint Szovátán, a Székhasva területén posztógyárat is akartak létesíteni, amit feltehetően a bekövetkezett 1848-as események hiúsítottak meg⁹.

A szabadságharc bukása után az osztrák kormányzat elvette a Közhavast és 1852-től 1861-ig az állami erdészeti szervekkel kezelte. De miután a kilenc év alatt részükre nem bizonyult jövedelmezőnek, a székbeli nemesség sorozatos kérvényezésére. 1861-ben királyi rendelettel visszaadták. 1873-ban jogilag is rendeződött a visszaruházás, amikor *Marosszék Közhavasa* címen a marosszéki 127 község székely nemes birtokosaira telekkönyvelték. Az 1874. január 15-i gyűlésen elhatározták, hogy a Székhasvát egy fő- és egy alerdész vezesse a rendelkezésükre álló segédszemélyzettel, a birtokosság által jóváhagyott *üzemterv* alapján. Az ellenőrzést, felügyeletet és elszámoltatást pedig a birtokosság kebeléből alakított *igazgatóság* végezze¹⁰. Elhatározásuk szerint a községek szabadon választott képviselői az 1875. évi 37. tcz. szabályai értelmében szövetkezetbe léptek egymás között a havas kezelésére, gazdálkodására és termelésére vonatkozóan¹¹, és az *Ős-Marosszék* területén fekvő havasok székely nemes birtokosainak szövetkezete címen jegyezték be¹².

A kinevezett főerdész kidolgozta a közhavasok szabályszerű üzemtervét:

120 *fordára* (turnusra) parcellázta az erdőket, erdőrészeket, a használatbavétel, illetve vágásra kerülés sorrendjében. Ezáltal alkalom nyílt, hogy a nyolcvanas évek vége felé rátérhessenek a korszerű erdősítesen alapuló erdőgazdálkodásra, mert az illetékes minisztérium engedélyezte a *csemetekert* létesítését: nyár-, nyír-, és szilfa magokat is ígért “a jövő nyárra”¹³. Az említett üzemtervbe előirányozták az 1874-77-es évek erdőhasználatát, részletesen kidolgozva: szálfá, ölfá, szénfa, gallyfa, tönk és karó megnevezésű fatermékekre, egységáranként és az összbevételt is kimutatva¹⁴.

Ezideig a Székhavasból főként az időközben fölépített parajdi gyufagyár részére, víziúsztatással szállítottak évente “500 kurta öl fenyőfát” a Szováta patak völgyében. Azonban 1876-tól már bükk ölfát (tűzifát) is úszattak, 60-80 úszató munkással, a Sóváradon létesített faraktárig, ami végül is nem volt kifizetődő¹⁵. Mint látható, kereskedni kezdtek a bükk tűzifával is, s a környező falvak lakossága is onnan szerezte be a tüzelőanyagot. Mégis a fenyőerdőknek csak negyedrésze, a bükkerdőknek pedig csak tizedrésze került vágásra a kidolgozott üzemterv szerint¹⁶.

A parajdi gyufagyárral végül is tizenöt évre kötöttek szerződést, minekutána a gyufagyár egy fűrészmalom építetett a Szováta patak vizére és a havasbirtokosság a fűrészmalomig kellett úsztassa évenként a 6000-8000 rövid öl, hat-hét hüvelyk átmérőjű hasábokra hasogatott és kérgétől megtisztított fenyőfát, azonkívül 1000-1200 darab fűrészrönköt is kellett átadjanak a vágás szélén, a megállapodás szerinti áron¹⁷. Ezért a Szováta vize felső folyásán egy 1800 méteres vízcatornát építettek, alatta egy *dugával* duzsasztott vízgyűjtővel, ahonnan még 10,2km távolságon *vadúsztatással* szállították a fát, amit a fűrésztelepnél a patakra épített *gereb* fogott fel¹⁸.

A megfelelő szakirányítással növekedett az ipari termelés. Az 1877. évi zárszámadásból megtudjuk, hogy újabb vízfűrész építettek az 1875-ben erre a célra vásárolt 6 holdnyi területre a Szováta patak mellé¹⁹. Fölépült a fűrésztelep: “2 közönséges fűrész, egy körfűrész, három lakóház és egy szén”, ami összesen 850 forintba került. Az 1877. év elején egy kolozsvári bútorgyár hajlított bútorhoz való bükkfalécut rendelt. A főerdész próbavágásokkal elkészítette az erre vonatkozó költségvetést, és mint kifizetődő termékből évente ötvenezer köblábot termeltek²⁰.

A következő években megvásárolták Reitter József parajdi gyufagyárostól a Szováta vizén levő fűrészmalom: 2 lapos fűrészkerettel, 8 hold földterülettel és egy lakóházzal, 2092 forint értékben, melynek kijavítása és üzembehelyezése még 619 forintba került²¹.

Amint a korabeli szakíró is megállapította: “A havason egészen modern

erdőgazdálkodás folyt 1874 óta”, amely annakidején egyedülálló volt, és “ezzel egyszersmind követendő szép példát adott a székelyföldi erdőtulajdonosoknak”²². Ez idő tájt már “mintegy 6-10 fűrészmalom veszen részt Szovátyán, Sóvárádon és Illyésmezőn az ipari termelésben”²³.

1879-ben kiadták az *Ős-Marosszék Havasok* jóváhagyott alapszabályzatát. Az üzemtervet a marosvásárhelyi kerületi erdőfelügyelőség csak 1879. év végével léptette életbe²⁴. Az alapszabályzat szerint szerveződött havasbirtokossági szövetkezet a közbirtok jövedelmét kizárólag a volt szék területén megvalósítandó közművelődési és közgazdasági célokra fordította. Így például a Marosvásárhelyen felállított *Székely leány árvaház* alapjának növelésére tíz évi kötelezettséggel évi 100-100 frt. segélyt szavaztak meg. A makfalvi *Székely Nemzeti Iskola* számára évenként 4 köböl bükkfát, s a más oktatási tanintézetek építéséhez épületfát nyújt. 200 frt.-os alapítvánnyal a *Székely művelődési és közgazdasági egyesület* tagjai közé lépett. Tízezer forintos alaptőkével és annak jövedelmével *Mezőgazdasági előleg egyletet* szerveztek. A szék tisztviselői fizetésének 1%-át felajánlották a *Marosszéki iskolaalapra*. 9300 frt.-os alaptőke és annak 744 frt. évi kamatjából két marosszéki születésű műegyetemi tanuló 700 frt. segélyt élvezett 1879-ben. Ötszáz forintot utalványoztak egy vándortanító alkalmazására, “... ki a gyümölcsstermesztés okszerű kezelését terjeszti és honosítja meg a volt szék területén”²⁵. Erre a célra alkalmazták Kilyén Józsefet, aki a szék területén több községközpontban gyümölcsfa iskolát létesített²⁶.

A kor követelményeinek megfelelően 1878-ban hozzáfogtak a hamuzsír-főzéshez is, mely terméket eleinte a görgényszentimrei uradalom üvegcsúre számára szállították. Közben kidolgozták a szovátyai üvegyár részvénytársulat alapszabály-tervezetét húszezer forintos alaptőkével és ötven darab részvény kibocsájtásával, de sajnos ezt a tervet nem valósították meg²⁷.

1884-ben az Államvasutak Igazgatósága pályázatot hirdetett százezer darab *sínfára*, azaz vasúti talpfára, melyre részletes tervet és költségvetést készítettek, hogy a talpfát “... a sebes vize melletti 80 éves erdőből termeljék, és a marosvásárhelyi vasútállomásra szállítsák”²⁸.

1885-től kezdték a nagybani zindelykészítést, amiből az 1889-es évre 78 ezer darab volt a megrendelés, és azonkívül — a raktári nyilvántartások szerint — szabadeladásra is termeltek²⁹.

A szénégetésnek nagyon régi tradíciói voltak ezen a vidéken. Bár a Közhasznos gazdálkodásában leginkább az volt a bevett szokás, hogy eladták a szénnek való fát, az ágfát vagy hullófát a szénégetőknek, 1891-ben viszont az Államvasutak gépgyárai részére szükséges tízezer métermázsa faszénre

pályázatot hirdettek, amit egy előkalkulációs költségvetéssel ugyancsak elvállaltak. A következő évre már tizenegyezer métermázsára kaptak megrendelést. Ezeket a mennyiségeket az úgynevezett *kosárszenítés* módszerével, milliókban termelték³⁰.

Időközben megjelentek a vállalkozó fakereskedők, akik egyik-másik fűrészmalomot haszonbérbe vették meghatározott időtartamra³¹. Volt közöttük olyan is, aki újabb vízfűrész építésére kötött 5 évre szóló szerződést, azzal a feltétellel, hogy majd fűrészének biztosítsák a megfelelő mennyiségű gátrörönköt a megszabott eladási áron. Így épült fel az Egressy féle első szovátai gőzlokomobillal hajtott fűrész "16-18 pengére járó kerettel, egy körfűrészszel és a szükséges épületekkel". Olyan vállalkozó is volt, aki állófa vásárlásra tett ajánlatot, tőáron³². Egy másik fakereskedő vállalkozó a Sebes vizén, Szovátától 15 km-re épített egy fűrész 1891-ben, kimondottan a bükkfa vágására³³. Két másik kereskedő bükk üzletre tett ajánlatot, olyanformán, hogy 4-5 évi szerződéses haszonbér mellett kijavítja a régi — lebontásra javasolt — fűrész és évente 4000-6000 köbméter bükkörönköt vásárol 30 krajcáros tőáron³⁴.

Amint látjuk, a vízfűrészek egy részét haszonbértilók üzemeltették, másik része azonban rezsiben működött és bérvágásokat is végzett. Leginkább deszkát és tetőfedőléccet vágtak, rendelésre és szabadforgalmi eladásra. Vágtattak épületfának való gerendát is a széltörések után kitermelt vékonyabb gömbfából³⁵. A sok vízfűrészszel a századforduló táján már elég nagy mennyiségű gömbfát dolgozhattak fel, ha figyelembe vesszük, hogy csak a Szováta patakon a 4-es km-ben levő három pengével üzemelő fűrész évente 1200 köbméter fenyőt vágott ki³⁶.

A havasbirtokosság vezetőinek gondjuk volt arra is, hogy a letarolt erdőrészeket újra beültessék, amit megtudunk a vármegye erdőfelügyelőségének küldött jelentésből, miszerint 1888. év tavaszán 62 kh-ot erdősítettek, és negyedholdnyi csemetekertet létesítettek³⁷.

Eredményeik mellett kellemetlen nehézségeik is adódtak, mert az *Apácz gyaponcz*-nak nevezett apácalepke (*Lymantria monacha*) 1891-ben nagy fenyőerdő pusztításokat végzett a Kelemen- és Görgényi-havasok erdeiben és "... kis mértékben előfordult a régi Marosszék Havasbirtokosságok tulajdonát képező, és a Szováta község határán fekvő 'Sebesd' nevű erdőrészen..." is³⁸.

A századforduló utáni években csökkenni kezdett a rezsiben végzett ipari tevékenység. Részben azért, mert egyes régebbi vízfűrészek roskadozva kiestek a termelésből³⁹; részben pedig azért, mert újabban már leginkább vállalkozó fakereskedők által értékesítették a vágásra kerülő erdőparcellák

egy részét. Így például 1905-ben Lőte Lázár káli és Czodik Sámuel parajdi, mint társult fakereskedők szerződést kötöttek huszonegy hold bükkerdőből bükkdonga termelésére⁴⁰. Később Trattner Vilmos baróti fakereskedő kétszázöt hold területen bükkerdőt vásárolt⁴¹. Pár év múlva a sófalvi Illyés Sándor marosvásárhelyi fakereskedő vásárolt meg tizenöt hold bükkerdőt. Ezt követően Ruhig László szintén marosvásárhelyi fakereskedővel társulva még nagyobb vállalkozásba kezdtek⁴². S. Illyés Sándor a szovátai Polifka Gyula fakereskedővel társult és egy 1913. évi szóbeli megállapodás alapján szerződést kötöttek *részesedéses tűzifakitermelésre* 234 kh területen, ahonnan a műfának való rönköket már előzőleg kitermelték. A részesedés aránya: 55% a kitermelőket és 45% a havasbirtokosságot illette. Angyal József marosvásárhelyi fakereskedő tűzifatermelésre és szénégetésre szerződött, azzal a kikötéssel, hogy a tűzifát a birtokosság vízcisatomáján úszathassa le⁴³. Mújka Tódor erdőszentgyörgyi vállalkozó eladósodott s a bank elérverezte az Iszap patakon aluli vágterben kitermelt tűzifa készletet, amit egymillió-háromszázezer lej értékben vásároltak meg Altermann Gusztáv, Schmidt József, Machó Gyula és Galambfalvi György (gegesi) vállalkozók Dénes Márton fa-közéltő vállalkozóval közösen, azzal a feltétellel, hogy a kitermelt faanyag 26%-a az Iszap patak torkolatához kiközéltve a havasbirtokosságot illeti a tőár ellenében⁴⁴. A marosvásárhelyi Mestitz és Dumitrescu cégek a Tekenős pataki erdőket termeltették; Dr. Carol Deleanu nagyváradi ügyvéd részes tűzifát termeltetett a Sebes völgyében, a havasbirtokosságot illető tűzifa részarányából pedig Kisfaludi Béla vállalkozó szentet égettetett a dicsőszentmártoni nitrogéngyár részére⁴⁵.

A már említett Angyal József vállalkozó egy hosszabb időre szóló szerződés alapján vízfűrészét építtetett a Tekenős patak aljában, ami majd a birtokosság tulajdonában maradt⁴⁶. Rezsiben, a birtokosság is építtetett egy vízfűrészét a Juhod völgyi Veres-patak és Hosszú-patak összefolyásánál, a 17,2 km-ben⁴⁷, amelyet majd átvett Moszkovits Sándor fakereskedő és átépíttette, melyből kiépült az úgynevezett *veres-pataki egygátteres fűrészgyár*, amit 1926-ig üzemeltetett, utána leszerelték. Azt, hogy a Székhasas birtokossága még rezsiben is dolgoztatott, az a tény is igazolja, hogy a harmincas években félmillió alaptőkével megvásárolta a szászrégeni Farkas család 400 ha erdejét a Maros-völgyi Peszkóca patakon, amely évi ötven hektáros kitermelendő parcellákra volt felosztva.

Végül 1937-ben megjelent Szovátán a LOMÁS-cég és egyszerre 600 kh bükkerdőt és 500 kh fenyőerdőt vásárolt a havasbirtokosságtól, kitermelésre, licitálással a Sebes völgyében kijelölt tíz esedékes, kitermelésre előirányzott

vágtérben. Ez már külön fejezetet jelentett nemcsak a havasbirtokosságnak, de egész Sóvidék erdőgazdasága történetében⁴⁸.

Ettől kezdve az Ős-Marosszék Havasbirtokosság beszüntette mindenféle ipari-termelési tevékenységét, csupán a közjavak kezelésével foglalkozott: a vágásra kerülő erdőparcellák árverés útján való eladásával, a kitermelés ellenőrzésével, csemetekertek gondozásával és a letarolt erdőrészek újraerdősítésével. A 40-es években ugyan még termeltettek tűzifát a hozzájuk is beosztott munkaszolgálatos erdőmunkásokkal. A havasbirtok további tevékenységét az utóbbi években egy *havasgazda* irányította és kezelte, mely tisztséget az utolsó években Negruțiu Emil töltötte be⁴⁹. Tevékenységük szemléltetése végett ismertetjük az 1944. évi költségvetésüket: “Távbeszélő fenntartása 47,12; Ölfák termelése 359,—; Bikanevelő telep részére 150,—; Halastavak fenntartására 930,96; Csemetekertek fenntartására 2917,—; Legelők fenntartására 590,—; összesen tehát 4894,08 pengő⁵⁰.

Az a tény, hogy a Sóvidék havasi erdőbirtokosainak több mint egyharmada a Marosszéki Havasbirtokosság tulajdonában volt, egyfelől káros volt a sóvidéki falvakra, mert az erdők és legelők haszonvételét nem élvezték, Szaváta és Sóvárad kivételével, mely községek Marosszékhez tartoztak; másfelől viszont kedvező feltételeket biztosítottak a Közhavasok a Sóvidék faiparának gyorsabb kialakulására és fejlődésére. Itt nőttek ki a tulajdonképeni faipar csírái⁵¹.

JEGYZETEK

1. Marosvásárhelyi Állam Levéltárban (továbbiakban: MvÁLt), az Ős-Marosszék Közbirtokossága Levéltára, 337. 115/378.
2. MvÁLt 115/370
3. MvÁLt 166. 3.
4. MvÁLt 115/69 ill. 72. "... A fűrészmalom, s a hozzátartozók számbavétele".
5. Tagányi Károly: *Magyar Erdészeti Oklevéltár*, Bp. 1894, XIV.; ill. Csöre Pál: *A magyar erdőgazdálkodás története*. 207.-
6. Zsigmond József: *Havasolás*. Korunk Évkönyv 1979. 213-226.
7. MvÁLt 115/186. "A szovátai határon tervező fűrészmalom felépítéséről", 187: "A szovátai fűrészhez szükségeltető fenyők szállításáról", 201: "A fűrészmalom állásáról és vágatásáról", 354: "A Székhavasán fűrészelt deszkák számadásáról".
8. Jakab Elek: *ADATOK Marosszék Közhasasa történeti és statisztikai Ismertetéséhez. Marosvidék c. napilap 1877. 41. (okt.8.) 322.*
9. MvÁLt 115/355.
10. Kozma Ferenc: *A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp. 1879. 357.
11. Jakab, *i.m.* 1877. 40. (okt. 7.) 314-317., 41. (okt. 8.) 322-323., 42. (okt. 9.) 330-331.
12. MvÁLt *Társas Czejjegyzék* V.K. 27., 1. fsz. alatt van bejegyezve 1877. január 9-én 360. sz.-on, zárójelben 19 család van feltüntetve.
13. Uo. 124. sz. alatt, 3. és 278. sz. akta 1., miszerint 1886. dec. 8-án keltezett 63.220. sz. levéllel engedélyezték.
14. Uo. 27/1876.
15. Uo. 6/1876.
16. Jakab, *i.m.*, ua., mint 11. sz.-alatt.
17. Kozma, *i.m.* 261.
18. MvÁLt 115/370.
19. Uo. D. nr. 44/1878.
20. Uo. D. nr. 51/1878.
21. Uo. D. nr. 78/1880. és D. nr. 81/1880.
22. Kozma, *i.m.* 357-358.
32. Uo. *i.m.* 261.
24. Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara (tovább: MvKerIpkam) 1897. évi *Jelentés*, Mvhely, 1898. 52.
25. Kozma, *i.m.* 357., 358.
26. MvÁLt Fond. nr. 115. D. 61/1879.
27. Uo. D. nr. 52/1879.
28. Uo. D. nr. 158/1884.
29. Uo. D. nr. 143/1885., ill. D. nr. 271/1889.
30. Uo. D. nr. 331/1891., D. nr. 351/1892. és D. nr. 370/1895.
31. Uo. D. nr. 221/1886., miszerint a "Szováta község határán fekvő fűrésztelepet" Porubszky Károly bérlő visszaadta Fábián Gedeon fűrészmeisterrel és a sófalvi munkásoknál levő 20 harsafűrész és 25 reszelőt tartalmazó kimutatással.
32. Uo. D.nr. 295/1890., miszerint Egressy Mór nagyváradi lakos fűrészépítési ajánlatot tett, Hirsch József a parajdi gyufagyár igazgatójának a fia pedig állófa vásárlásra.

33. Uo. D. nr. 331/1891. október első hetében kezdte építeni Freud Simon bérlő-fakereskedő a Sebes-völgyi fűrész.
34. Uo. D. nr. 322/1891., Schmidt Konstantin és Bíró János gyergyószentmiklósi fakereskedők a régi fűrész bérlői.
35. Uo. D. nr. 182/1885.
36. Uo. D. nr. 370/1894. évi leltári jegyzőkönyvből.
37. Uo. D. nr. 258/1888.
38. MvKerlpKam 1891. évi *Jelentés*, Mvhely, 1892. 72-74.
39. MvÁLvt Fond nr. 115. D. nr. 331/1891., miszerint egyik roskadozó régi fűrész "lebontani, a faanyagát árverezni javallják".
40. Uo. D. nr. 389/1905.
41. Uo. D. nr. 512/1915., melyből kitűnik, hogy nevezett vállalkozó kéri az iparvasút megépítését az erdőből a Mvhely-parajdi vasútvonalig.
42. Uo. D. nr. 551/1919. Az 1918. évi tüzesetkor az *alomtűzből* megperzselődött erdőből.
43. Uo. D. nr. 552/1919.
44. Uo. D. nr. 604/1922.
45. Uo. D. nr. 622/1923.
46. Uo. D. nr. 666/1927. január 4-i jegyzőkönyv szerint.
47. Uo. D. nr. 623/1922.
48. Uo. D. nr. 608/1922.
49. Uo. D. nr. 802/1937., A "LOMÁS S.A.R. galócasi üzemegysége alapította meg a szovátai vállalatot. Onnan hoztak műszaki-vezető személyzetet és szakmunkásokat is. A cég hazai központjának címe București, Calea Victoriei Nr. 11. volt annakidején.
50. Uo. D. nr. 885/1943. A havasbirtokosság 1940-44 közötti években "Ősromszéki birtoka vármegyei havasgazdája, SZOVÁTA" felíratú körbélyegzővel volt ellátva.
51. Részlet "*Adatok a Sóvidéki erdőgazdaság és faipar történetéhez*" című terjedelmes tanulmányomból.